

1980 Sonrası Batı Avrupa Medya Sistemindeki Değişimler ve Türk Medya Sistemine Yansımaları

*The Changes in The West European Media System After The 1980's And Their
Reflections on The Turkish Media System*

Metin İŞİK

Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi

Abstract

This study covers the developments which have taken place in the West European Media System after the 1980's and their reflections on the Turkish Media System.

How technological changes and neo-liberal policies made their impact on the media system and how in turn the Turkish Media System has been affected by this process is questioned by a definitive method. Consequently the study is mainly focused on the question whether the Turkish Media System is to be considered as a part of the West European Media System or not, and if, to which extent.

As a conclusion it's found out that technological and political changes which occurred generally, are directly affecting the media system and is forming a rather uniform media landscape and further it is found that the Turkish Media System is showing general similarities with this and thus, it should be considered as a part of the West European Media System.

***Medya Sistemi, Düzenleme, Değişim / Media System, Regulation,
Changes***

1. Giriş

Siyasal ve ekonomik sistemlerle iletişim sistemleri arasındaki ilişkiler öteden beri sorgulanagelmekle birlikte; iletişim sistemlerinin siyasal ve ekonomik sistemlerden etkilendiği ve bunlara bağlı olarak şekillendiği bilinmektedir (Siebert v.d. 1963: 1). Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarının siyasal, ekonomik ve sosyal yapıyla ilişkiye girdiği ve onlara göre biçim aldığı; ancak söz konusu ilişkilerin temel belirleyicisinin ise siyasal sistem olduğu kabul edilmektedir (Weischenberg 1992: 86).

Bu bağlamda siyasal ve ekonomik alanlarda liberal-özgürlükçü kuramın uygulandığı Batı Avrupa ülkelerinin iletişim sistemlerinde de liberal ilkelerin geçerli olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerde yönetsel alanda 'çoğulculuk' ilkesinin bir gereği olarak çok partili sistemin uygulanması iletişim sistemlerine de yansımıştır. Ülkelerin yapısal şartlarına bağlı olarak ülkeden ülkeye bazı farklılıklar görülmekle birlikte, Batı Avrupa ülkelerinin tamamında liberal medya kuramının öngörülerini doğrultusunda 'serbest girişimcilik' ve 'serbest dolaşım' ilkelerinin geçerli olduğu söylenebilir. Yazılı basın alanı hiçbir kısıtlama olmaksızın alana girmek isteyen herkese açılrken; radyo-televizyon alanında ise, 1980'li yıllara kadar kamu hizmeti esası çerçevesinde şekillenen tekeli-monist sistemlerin egemenliği göze çarpmaktadır.

Bilindiği üzere tüm dünya ölçeğinde görsel-ışitsel iletişim alanında kanal ktlığı, kamu yararı, endişe ve korku ile yayınlarda sürekliliğin ve tutarlılığın sağlanması gibi gerekçeler (Pember 1987: 546), alanın düzenlenmesi gerektiği yönündeki eğilimleri kuvvetlendirmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Batı Avrupa toplumlarında istisnalar dışında görsel-ışitsel iletişim alanı ticari girişimcilere açılmayarak, alanda devletçe finanse edilen radyo ve televizyon kuruluşlarına yer verilmiştir. Ülkelerin tarihsel deneyim ve siyasal kültürlerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte, Batı Avrupa'da yayıncılık ortak değer ve ilkeler etrafında şekillenen 'kamu hizmeti modeli' çerçevesinde örgütlenmiştir (Çaplı 1995: 28-29). Ancak, 1980'li yılların ardın-

dan özellikle teknolojik gelişmelerin ivme kazandırdığı neo-liberal yeni süreç ile birlikte, görsel-işitsel iletişim alanı değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Özellikle uydu ve kablo yayın teknolojilerindeki gelişmeler alandaki devlet tekellerinin meşruluğunun tartışılmasına kadar uzanan geniş bir olguyu gündeme getirmiştir. Radyo ve televizyon kanallarının kamusal kaynaklarla finanse edilmesi konusunda oluşan isteksizlik, seçeneklerin ve tercih şansının artırılması talebiyle birleşince Batı Avrupa toplumları kendilerini yeni bir yapılanmanın içerisinde bulmuşlardır. Aynı dönem içerisinde uygulanan neo-liberal politikaların bir sonucu olarak devletin küçültülmesi ve birçok alandan çekilmesi düşüncesinin uzantısı olan özelleştirme hareketleri ile bürokrasinin azaltılması çalışmaları da bu sürece katkı sağlamıştır.

Söz konusu dönemde Batı Avrupa toplumlarında yaşanan gelişmeler, Batı Avrupa Medya Sistemi'nin bir uzantısı olan Türk Medya Sistemi'ne de yansımıştır. Özellikle 24 Ocak 1980 Kararları'yla başlayan ve özellikle yazılı basın organlarını derinden etkileyen süreçle birlikte, 1990'lı yılların başlarında radyo-televizyon alanında da devlet tekelinin fiilen kırılması olgusunun yaşanması Batı Avrupa Medya Sistemi'nin Türkiye'ye yansımalarının somut göstergeleri olmuştur. Dolayısıyla Batı Avrupa ülkeleriyle hemen hemen aynı döneme rastlayan neo-liberal politikaların uygulanması süreci, Türkiye'de de devletin küçültülmesi ve bürokrasinin azaltılması gibi olguların yaşanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmayla genel olarak 1980'li yılların ardından Batı Avrupa Medya Sistemleri'nde, özellikle teknolojik gelişmelerin ivme kazandırdığı neo-liberal sürecin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler ele alınmaya çalışılacaktır. Ayrıca Türk Medya Sistemi'nin Batı Avrupa Medya Sistemi'nin bir uzantısı olması noktasından hareketle, söz konusu ülkelerde yaşanan gelişmelerin Türk Medya Sistemi'ni de etkilediği şeklindeki varsayım betimleyici yöntem kullanılarak test edilecektir.

Çalışmada öncelikle 1980'li yıllarda Batı Avrupa Medya Sistemi'ndeki değişim ve dönüşümler irdelenecek; ardından bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları ve Türk Medya Sistemi üzerindeki etkileri konuları ele alınacaktır.

2. 1980'li Yıllar Öncesi Batı Avrupa Medya Sisteminin Genel Özellikleri

1980'li yıllara kadar olan dönemdeki Batı Avrupa Medya Sistemleri'ne bakıldığında sistemin liberal felsefe üzerine inşa edilmekle birlikte, yazılı basın ve

radio-televizyon alanlarının ayrı kategoriler olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla yazılı basın alanında, serbestlik ilkesinin bir sonucu olarak alana giriş ve çıkışlar tamamen piyasa koşullarına göre gerçekleşmekteydi. Herhangi bir kurumdan izin almaksızın dileyen herkesin gazete ve dergi yayıncılığı alanına girebildiği bu sistemde, beyanname vermek suretiyle pazarın dileyen girişimcilere açık olduğu ifade edilmektedir.

İngiltere'de ilk kez 1954 yılında ticari girişimcilerin alana girmesine izin verilmekle birlikte, birçok Batı Avrupa ülkesinde radyo-televizyon alanında, kamu tekellerinin yer aldığı bir sistem uygulanmaktaydı. Ancak ne var ki, 1980'li yıllarda başlayan ticari ve teknolojik yarışla birlikte Batı Avrupa iletişim sektörünün kurulu düzeni üzerinde büyük değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla yeni süreçle birlikte, yeni teknolojiler, deregülasyon ve uluslararasılaştırma medya politikalarını anlamada anahtar kavramlar olmuştur (Işık 2002: 83).

Söz konusu değişim sürecini anlayabilmek için, ticari ve mali değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni kültür ve sanayi politikalarını iyi anlamak gerekmektedir. Zira, 1980'li yıllara kadar olan dönemdeki Batı Avrupa radyo-televizyon yayıncılık sisteminin genel karakteristikleri şu şekilde sıralanabilir (Mc Quail v.d. 1992: 9-10).

-Yayıncılık kamu hizmeti çerçevesinde ulusal şartlara göre şekillenmişti.

-Ulusal çapta seyirciye ve diğer toplumsal kurumlara hizmet amacı bulunmaktaydı.

-Yayıncılık politik yalıtma, dengeli temsil veya farklı görüşlere bağlanarak politize edilmmişti.

-Yayıncılık ticari bir unsur olarak görülmediğinden, ekonomik sistemden çok; siyasi ve kültürel sistemden etkilenmekteydi.

1980'li yılların başlarından itibaren ise, eski düzenin temel özelliklerine karşı adeta bir meydan okuma baş göstermiştir. Kamu kaynaklarından finanse edilen tekeli kamusal düzenlemelerin meşruiyetinde bir azalmanın olduğu bu dönemde, yeni yayın teknolojileri vasıtasıyla alternatif hizmetler geliştirmek isteyen girişimciler bir rekabet ortamı oluşturmaya çalışmışlardır.

Genellikle ulusal sınırlara uydu ve kablo teknolojileri yoluyla medya sızmalarının baş göstermesiyle başlayan yeni süreçte, partizan çıkarlar, iktisadileşme baskıları, medyanın sanayi sektörü olarak örgütlenmesi ve uluslararası rekabet gibi konular ise karmaşık ve değişken bir hal alan yeni medya sisteminde politikacların önem verdiği konular arasında gelmekteydi (Blumler 1994a: 7-9). Yeni durumdan kazanç elde etmek isteyen iktidarlar ise, donanım ve yazılım teknolojileri oluşturulması için çalışmışlardır. Örneğin Fransa'da yeni teknolojilerle ilgili olarak yerli üretim ve ihracatın desteklenmesi amacıyla yasal düzenlemeler yapılmıştır (Simon 1988: 169). Fransa ile ABD ve Japonya arasında teknolojik uçurum oluşmaması için, ulusal ve kültürel bağımsızlık ideolojisiyle hareket eden Fransız Sosyalistleri yerli elektronik sanayiini teşvik etmişlerdir (Dyson ve Humpreys 1988a: 110). Nitekim 1984 yılında hazırlanan ve endüstriyel korumacılık unsurları içeren Kablo Planı ile, gelecekteki temel iletişim şebekeleri için ISDN tasarlanmıştır. Ayrıca söz konusu kablo planıyla yeni fiber optik kablo teknolojileri geliştirilmiş ve Fransız sanayiine katkı sağlamak amacıyla da yeni ekipmanların standartları oluşturulurken 'Fransız Malı Olma' şartı getirilmiştir.

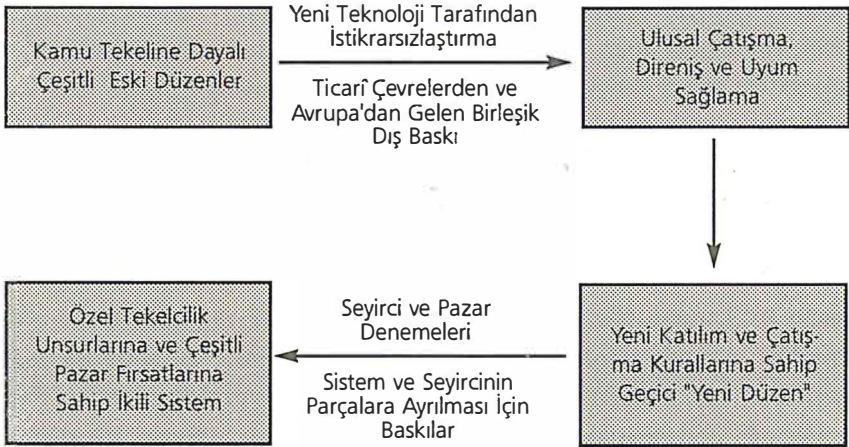
Batı Avrupa'da teknolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel unsurların alışılmamış bir karışımı olan yeni sürecin çözümlemesi ise karmaşık bir hâl almıştır. Yayıncılık alanında ulusal sınırların kalkmasının çözümlemeyi daha da zorlaştırmasıyla birlikte, konuyla yakından ilgilenen medya araştırmacıları bile anı değişimi açıklamada zorlanmışlardır. Ancak yine de teknolojik ve sosyo-politik değişimleri içeren yeni medya düzeninin kurulması konusunda eski ve yeni aktörler arasında bir çatışma olduğu ve değişimin yeni teknolojilerin etkisiyle, ulusal medya sistemlerine yeni katılımlarla gerçekleştiği bilinmektedir. Söz konusu değişimde ise, ticarî girişimciler başta olmak üzere oyuncu, yapımcı, yazar v.b. gibi potansiyel iletişimcilerin yanı sıra, ulusaşırı medyaların ve hükümetlerin önemli rol üstlendiği söylenebilir (Mc Quail v.d. 1992: 14). Yeni ortamın iktisadî ve siyasî liberalizm ilkeleri açısından da meşrulaştırıldığı bu dönemde, yeni frekanslar açılması yoluyla kanal sayısının artmasının gerek iletişim özgürlüğü gerekse siyasal özgürlük bağlamında olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmüştür (Blumler 1994b: 23-24).

Ulusal ve ulusaşırı şirketlerin de alana girmesiyle kamu hizmeti yayıncıları gelecekteki rollerinin ne olması gerektiğini sorgularken, teknolojik ve pazar değişimleri tarafından baskı altına alınan hükümetler de 'yeni medya politikası' oluşturmak durumunda kalmışlardır (Dyson ve Humpreys 1988b: 6-7). Dolayısıyla yeni

sürecin, hükümetleri alanın düzenlenmesi konusunda karar almaya zorlamasıyla birlikte, hükümetler yayıncı kuruluşlarla ilişkilerini yeniden düzenlemek zorunda kalmışlardır.

3. Batı Avrupa Medya Sistemi Değişim Modeli

Batı Avrupa'da ticarî-özel radyo ve televizyonların oluşumu politik kabulde doğru orantılı bir seyir izlediğinden, siyasal iktidarlar alanın işleyişi ve bir standarda oturması gibi olguların yanı sıra; araçların etkinlik ve büyüklükleri konularında da rol oynamaya çalışmışlardır.

Şekil 1: Batı Avrupa Sistem Değişim Modeli (Mc Quail v.d. 1992:16)

Şekilde de görüldüğü üzere, kamu tekellerinin söz konusu olduğu eski düzen başta teknoloji olmak üzere birçok değişkenin devreye girmesiyle istikrarsızlaştırılarak, 'destabilizasyon süreci' ortaya çıkmıştır. Yeni teknoloji tarafından başlatılan istikrarsızlaştırmaya, ticari çevrelerden ve diğer ülkelerden gelen baskılar eklenmiştir. Ortaya çıkan boşluktan ve ulus üstü baskılardan doğan yararlanmak isteyen yeni girişimcilerin sisteme olası girdileri eski düzenin çerçevesi içinde çatışmaya sebep olmuştur. Çatışmanın ardından yeni katılım ve çalışma kurallarına sahip yeni geçici düzenlerin oluşumuyla, bilgiye ulaşma kuralları da kendiliğinden gündeme gelmiştir.

Bu gelişmelerin ardından, sistem kuralları ve işletme stratejileri birçok faktöre dayanarak daha da uyumlandırılmıştır. Dış baskıların uyumlandırma eğilimleri

ile, ticarî girişimcilerin başarı ya da başarısızlıkları farklı yeni düzenlerin birbirilerine benzemesine neden olmuştur. Büyüyen bir enformasyon ekonomisinin ivme kazandırdığı yeni sürece İtalya'da hızlı bir geçiş yaşanırken, ticari girişimin büyük oranda yerli sermayeye dayandırıldığı Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde ise yeni oluşum için öncelikle yasal düzenlemelerin yapılmasına çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere 1980'li yılların başlarında yaşanan değişim ve dönüşümler doğal olarak medya sistemindeki mülkiyet biçimlerine de yansımıştır. Böylece birçok Avrupa ülkesinde hem kamu tekeline dayalı sistem, hem de ticarî-özel girişimciliğe dayalı sistem şeklinde kendini gösteren karma yapılar ortaya çıkmıştır. Örneğin Fransa'da 29 Temmuz 1982'de Sosyalist Hükümet tarafından çıkarılan bir yasa ile yayıncılık alanındaki kamu-devlet tekeline dayalı sistem terk edilmiştir. Görsel-işitsel iletişim alanının gözetim ve denetimini sağlamak amacıyla kısa adı HACA olan Yüksek Otorite kurularak alanın depolitize edilmesine çalışılmıştır. 1986 yılında çıkarılan bir yasayla HACA yerine CNCL oluşturulmuş, 1989 yılında ise CNCL CSA'ya dönüştürülmüştür.

Ticarî yayıncılığa 1954 yılında geçen İngiltere'de de esas yapısal değişim ve dönüşümler ise 1980'li yıllarda yaşanmıştır. Geleneksel politikasını terk ederek, pazar güçleri ve rekabete dayalı esnek girişimi temel alan bir politika izlemeye başlayan Muhafazakâr Hükümet, girişim kültürü ve ticarî değerleri teşvik etmiştir. Böylece Murdoch'un kurduğu Sky Tv, Hollanda üzerinden İngiltere'ye yönelik yasal olmayan uydu yayıncılığına başlamıştır. Ancak ne var ki, Murdoch'un Sky Tv'nin %50'sine sahip olması, bir gazete sahibinin televizyon şirketinde % 20'den fazla hisseye sahip olamayacağı yönündeki kuralın çiğnenmesi anlamına geldiğinden, bu durum yasal düzenlemelerin uygulanabilirliğinin tartışılmasına yol açmıştır.

İngiltere'de 'kamu harcamalarında kısıtlamaya gitmenin ve özelleştirme hareketlerinin devlete tekrar girdi olarak döneceği' şeklindeki neo-liberal ilkeler uygulanmasıyla (Dyson ve Humphreys 1988a: 99), yeni medya teknolojilerinin bütün ticarî imkânlarının hayata geçirilmesine de zemin hazırlanmıştır. Minimalist yasalar üzerine oturtulan düzenleme sürecinde 26 Temmuz 1984'de genel kriterler oluşturmak ve yeni şebekeler tahsis etmek amacıyla Kablo Otoritesi kurulmakla birlikte; hükümetlerin ulusal çıkarları koruma düşüncesiyle hareket etmeleri düzenlemelerde aslında yayıncıların söz sahibi olmasına neden olmuştur (Negrine 1988: 255). Bu süreç İngiliz örneğinde bir kendi kendini düzenleme ve sınırlar

koyma şeklinde gerçekleştirildiğinden, yayıncılığın bağımsızlığı da garanti altına alınmakla birlikte; karma sisteme geçişin yaşandığı 1954 yılından itibaren mevcut değer ve ilkelerin zedelenmemesi için önceki dönemde uygulanan önlemlerin de aynen korunduğu göze çarpmaktadır (Hearst 1997: 61). Nitekim 1990 yılında çıkarılan Yayın Yasası ile görsel-işitsel iletişim alanının denetim ve gözetimini sağlamak amacıyla IBA yerine ITC kurularak karma sistemin devamı sağlanmıştır.

Ülkeler bağlamında bu gelişmeler yaşanırken, Avrupa genelinde ulusal pazardaki şirketlerin mülkiyet biçimlerinin sınırlandırılması yönündeki çalışmalar da kendini göstermiştir. Mülkiyet yoğunlaşmalarını önlemek amacıyla çıkarılan anti-tröst yasalar medya şirketlerinin ulusal pazarlar dışına yönelmelerine neden olmuştur. Bertelsman, Fininvest, Hachette ve Havas gibi medya grupları ulusal sınırlar dışına çıkmışlardır. Diğer yandan, karma sisteme geçişle birlikte yerel medya imkânları da artmıştır. Yazılı basın şirketleri ve reklam verenler elektronik medya alanına girerken, ulus aşırı medya şirketleri de hem yazılı basın, hem de radyo-televizyon alanına kanalize olmuşlardır.

4. Yeni Sistem ve Çok Seslilik Olgusuna Katkıları

Yukarıda da belirtildiği üzere, Batı Avrupa iletişim sisteminde yaşanan değişim ve dönüşümler özellikle radyo-televizyon alanında mülkiyet biçimlerini kökünden etkilemiştir. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere birçok ülkede kamu hizmeti çerçevesinde faaliyet gösteren radyo ve televizyon kanallarından, liberal esaslar doğrultusunda şekillenen ticarî-özel kanallara doru bir geçiş yaşanarak; karma bir yapı ortaya çıkmıştır.

Fransa'da sağ ideolojinin belirleyici rol oynadığı, kuralların kaldırılması ve yeniden düzenleme olarak ifade edilen deregülasyon sürecinde, bir yanda kilit noktalar dışında devletin birçok alandan çekilmesi istenirken; diğer yandan uygulanan kültürel korumacılık ilkeleri doğrultusunda ticarî-özel kanallara da kamusal kanallar için öngörülen kurallara uyma zorunluluğu getirilmiştir.

Batı Avrupa genelinde değerlendirildiğinde ise, kamu tekeline dayalı eski düzenlerin ticarî çevrelerin ve dış baskıların sonucunda yeni teknolojiler tarafından istikrarsızlaştırılmasının ardından, özel tekeli unsurlara ve çeşitli pazar fırsatlarına sahip karma sistemlerin ortaya çıkması olgusuna Sosyal Demokrat Partiler başta olmak üzere, kamusal yayın örgütleri ile dinsel ve kültürel kurumlardan bir direnç

gelmiştir. Reklamcıların başını çektiği yatırımcı ve sanayiciler ise, yeni olguyu desteklemişlerdir. Değişime karşı en açık ve net tavır Liberal Partiler gösterirken, Hristiyan Demokratlar ise yeni olguya karşı lehte ve aleyhte tavır alan kesimleri içinde barındırmaları nedeniyle çelişkili bir tutum sergilemişlerdir (Dyson 1988: 83).

Burada sorgulanması gereken en önemli konu ise yeni iletişim ortamının demokrasi ve çok sesliliğe katkı sağlayıp sağlayamadığıdır. Yeni kanalların açılması liberal kuramcıların öngördüğü gibi çeşitliliğe ve çok sesliliğe katkı sağlayabilmiş midir? Yoksa, rekabet Keane (1992: 89)'in değişiyse rekabeti ve çok sesliliği yok mu etmiştir?

Sonuçta birçok Avrupa ülkesinde bu durum tartışılmakla birlikte; İngiltere'de ulusal günlük ve pazar gazetelerinde, Fransa'da günlük bölgesel basında, İtalya'da televizyon sektöründe kendini gösteren mülkiyet yoğunlaşmaları, şirketlerin yurt dışına açılma çabalarıyla birleşince Avrupa Birliği nezdinde bazı girişimler başlatılmıştır (Palmer ve Mazzolini 1992: 26). Ancak ne var ki, tüm bu çabalara rağmen, İtalyan medya devi Berlusconi'nin Fininvest şirketi ulusal düzeyde yayın yapan üç televizyon kanalının yanı sıra, Fransa, Almanya ve İspanya gibi ülkelerin medya sektörüne de el atmıştır (Keane 1992: 75-8). Aynı şekilde İngiltere'de Murdoch ve Maxwell, Fransa'da Hersant, Havas ve Hachette, Almanya'da Springer ve Bertelsman Grupları hem ulusal çapta, hem de Avrupa ölçeğinde pazara egemen olma yarışı içerisine girmişlerdir.

Fransa'da 1982, 1984 ve 1986'da, İngiltere'de 1984, 1990 ve 1996'da, İspanya'da 1988'de, İtalya'da ise 1990 yılında çıkarılan yasalarla mülkiyet yapıları düzenlenmeye çalışılmıştır. Fransa ve İspanya'da çıkarılan yasalarda bir radyo ve televizyon kanalındaki herhangi bir hissedarın payı % 25 ile sınırlandırılırken, aynı kişinin başka bir kanalın ancak % 15'ine sahip olabileceği karara bağlanmıştır (Palmer ve Mazzolini 1992: 30). İngiltere'de ise 1990 yılında çıkarılan yasayla, bir televizyon şirketi sahibinin yazılı basındaki hisse oranı % 20 ile sınırlandırılırken; 1996 yılında yapılan bir düzenlemeyle % 15'lik izlenme ve dinlenme kriteri getirilmiştir.

Görüldüğü üzere tüm sınırlandırıcı yasalara rağmen İtalya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde amansız rekabet ortamı alanda mülkiyet yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla çıkarılan anti-tröst yasalara rağmen, bir anlamda rekabetin rekabeti yok etmesi olgusuna tanıklık edilmiştir. Bu olgu ise, pazarın herkese

açık gibi görünmesine rağmen, gerçekte tam olarak açık olmadığı ve serbest girişimcilik ilkesinin yara aldığı göstermesi açısından son derece önem taşımaktadır. Zira, yeni yapılanmanın bireylerin tercih şansını artırarak çok sesliliğe katkı sağlayacağı, böylece rekabetin de nitelik ve nicelik açısından program kalitesine yansıtacağı şeklindeki öngörüler, rekabetin pazara girme özgürlüğünü garanti altına almayacağına anlaşılması üzerine yerini eleştirilere bırakmıştır.

5. Batı Avrupa Medya Sisteminin Türkiye'ye Yansımaları

Yukarıdaki bölümde 1980'li yılların başlarından itibaren teknolojik değişimlerin ivme kazandırdığı gelişmelerin Batı Avrupa Medya Sistemi üzerindeki etkileri ele alınmış, yeni süreçle birlikte radyo-televizyon alanında geleneksel yapıların yerini hem ticarî, hem de kamusal yayın kuruluşlarını bünyesinde barındıran karma sistemlere bıraktığı aktarılmıştır.

Bu bağlamda, Tanzimat Fermanı'ndan bu yana uygulanan batılılaşma politikalarının bir uzantısı olarak yüzünü batıya dönen Türkiye'de birçok alanda üzerinde batılı ülkelerin etkileri yadsınmamaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim alanını da diğer alanlardan soyutlamak mümkün olmayacağından, Türk Medya Sistemi bağlamında Batı Avrupa ülkelerinin deneyimleri özel bir önem taşımaktadır. Ülkedeki iletişim kurumlarının modellerinin batıdan alınması bu olgunun somut bir göstergesini oluşturmaktadır. TRT'nin İngiliz BBC modeline dayandırılmaya çalışılması (Şahin 1991: 34), yazılı basın organlarının ilk ortaya çıktıkları dönemden özellikle de 1950'li yıllara kadar Fransız Basını'ndan esinlenerek, onun etkisi altında kalması gibi olgular, 1980'lerden itibaren Avrupa Birliği'ne girme politikalarıyla eklemlenince, Türkiye'deki egemen medya ortamının, Batı Avrupa medya sisteminin bir uzantısı olduğu şeklinde değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı 1980'li yıllar, Türkiye'de de birçok alanda değişimlerin milâdi olarak kabul edilmektedir. Özellikle 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında himayeci ekonomik politikaların terk edilmesi yazılı basın organlarını derinden etkilemiştir. Büyük holdinglerin iletişim alanına yönelmesi ve geleneksel gazeteci ailelerin alan dışına itilmesiyle başlayan süreçle birlikte; 1990'lı yılların başında Batı Avrupa ülkelerine benzer şekilde radyo-televizyon alanının teknolojik gelişmelerden yararlanarak istikrarsızlaştırılması, alanda fiilen yeni yapılanmayı ortaya çıkarmıştır.

24 Ocak Kararları'nın ardından yaşanan süreç, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmenin olduğu Türk toplumunda ekonomik kaygıları ön plana çıkarmış, bu ise kaçınılmaz olarak iletişim alanında da yapısal değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1980 yılına kadar Türkiye'de toplumsal ve siyasal etmenler basının şekil almasını etkilerken; bu tarihten sonra siyasal ve ekonomik yapılanmanın değişim ve dönüşüme uğramasıyla birlikte, iletişim alanında belirleyici olma özelliği ekonomik ögelere geçmiştir (Nebiler 1995: 35; Koloğlu 1994: 86). Bir diğer ifadeyle, bu tarihten itibaren ekonomik bağımlılıklar medyanın içeriği ve toplumsal rolü üzerinde daha etkin rol oynamaya başlamıştır.

Türk parasının devalüe edilerek değerinin düşürülmesi ve birçok alanda sübvansiyonların kaldırılması gibi kararlar Türk ekonomisinin liberal bir yapıya doğru yönelmesinin bir göstergesini oluşturmuştur. Özellikle gazete kağıdı üzerindeki sübvansiyonların kaldırılması ile birlikte, basın alanındaki küçük grupların kapanması ve büyük holdinglerin alana girmesi süreci, alanda bugün bile süren mülkiyet yoğunlaşmalarını ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan ise, ekonomik sıkıntı içerisine giren basın organlarının resmi ilan almak için hükümetle, özel ilan ve reklam almak için de büyük ticarî şirketlerle iyi ilişkiler kurma isteği kaçınılmaz olarak yayın politikalarına yansımıştır. Bu olguya 12 Eylül Askeri Harekâtı'nın ardından basın alanına getirilen birtakım kısıtlama ve sınırlamalar da eklenince, basının sansasyonel haberciliğe kayması süreci ortaya çıkmıştır.

12 Eylül Askeri Harekâtı her alanda kısıtlamaları gündeme getirmekle birlikte, 24 Ocak Kararları'nın uygulamalarını devam ettirmiştir. Zira, dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, düzenlediği bir basın toplantısında ekonomik programın kesintisiz uygulanacağını söylemiştir (Çölaşan 1984: 45-70). Kararların mimarı olarak kabul edilen Turgut Özal'ın kurulan geçici hükümette ekonomiden sorumlu bakan olarak atanması ekonomik programın uygulanacağını somut bir göstergesi olmuştur. 1983 yılında yapılan genel seçimleri Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'nin kazanması Türkiye'de liberal ilkelerin uygulanması sürecini devam ettirmiştir. Hatta Anavatan Partisi'nin ardından, çok partili sistemin ürünü olarak işbaşına gelen tüm iktidarların da aynı yönde neo-liberal politikaları devam ettirdikleri görülmüştür.

Ancak ne var ki, neo-liberal ilkelerin uygulanması süreciyle birlikte, basın dışı sermayenin basın alanına girmesi ve Simavi, Karacan ve Nadi Aileleri gibi gelenek-

sel gazeteci ailelerin yerlerini alan dışından gelen kimselere bırakması gibi olgular alanda mülkiyet yoğunlaşmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Finans, otomotiv, turizm, telekôm, çimento, sigorta, enerji gibi birçok sektörde faaliyet gösteren grupların değişik nedenlerle basın alanına yönelmesi olgusu, basının biçim ve içeriğini olumsuz yönde etkilerken, alanda tekellerin oluşmasıyla birlikte rekabetin rekabet ve özgürlüğü yok etmesi süreci yaşanmıştır.

Radyo-televizyon alanında ise, 'teknolojik gelişmelerden yararlanarak ekonomik ve siyasi çıkar elde etme' politikalarının bir uzantısı olarak 1990 yılında alandaki devlet tekeli fiilen delinmiştir. Dolayısıyla Özal'ın pazara dayalı dışa dönük ekonomik modernleşme sistemi radyo-televizyon alanındaki yapısal değişim ve dönüşümlere zemin oluşturmuştur. Nitekim 1990 yılında kamu tekeline dayalı mevcut düzen, teknoloji ve diğer değişkenler kullanılarak istikrarsızlaştırılmıştır. Bunun somut göstergesi ise, Ahmet Özal ve Uzanlar ortaklığında Lichtenstein'da kurulan Magic Box şirketinin uydu yoluyla Almanya üzerinden Türkiye'ye dönük televizyon yayınına başlaması olmuştur. 1982 Anayasası ve 2954 sayılı TRT Kanunu'nda uydu yoluyla dışarıdan Türkiye'ye dönük yayın yapıp yapılamayacağı konusunda net bir hüküm bulunmaması sonucunda, yasal boşluktan yararlanılarak gerçekleştirilen söz konusu yayın, dönemin siyasal iktidarlarınca da engellenmemiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yurt dışından Türkiye'ye yönelik uydu yoluyla yapılacak yayınların yasal olarak bir sakıncası bulunmadığını sandığı yönündeki açıklamaları (Aziz 1999: 103) fiilî durumu teşvik etmiştir. Siyasilerin mevcut duruma karşı yeterli somut tepkiler ortaya koymamaları ise ulusal medya politikasında bir boşluk doğurmuştur. TRT, PTT ve RTYK gibi kurumlar da politik baskılar nedeniyle gerekli tavrı ortaya koyamamışlardır. Aynı dönemde yeni oluşumdan kâr elde etmek isteyen iç ve dış çevreler ile, ticarî girişimcilerden de mevcut fiilî durumun devamı yönünde baskılar gelmeye başlamıştır. Nitekim ekipman ve altyapı satışları yoluyla ülkede ortaya çıkan yeni pazardan pay kapma yarışına giren ulus dışı bağlantılı şirketlerin yürüttüğü kampanyalarla, 'kanal sayısının artmasının çok sesliliğe ve demokrasiye katkı sağlayacağı' yönünde bir hava estirilmeye çalışılmıştır. Bu esnada, yeni girişimciler de bir an önce radyo-televizyon alanına girerek, alanda faaliyette bulunmanın kendilerine sağlayacağı avantaj ve ayrıcalıklardan yararlanma çabası gütmüşlerdir.

1990. yılında fiilen devlet tekelinin kırılması süreci Teleon, Kanal 6, ATV,

Show Tv, TGRT gibi yeni kanalların açılmasıyla birlikte, kendine özgü katılım ve çalışma koşullarına sahip geçici bir düzenin oluşmasına neden olmuştur. Yazılı basın alanında faaliyet gösteren şirketlerin radyo-televizyon alanına eklemesi süreci, reyting uğruna kural tanımaksızın yayın yapılması, medyanın siyasilere ve rakip şirketlere karşı bir silah ve şantaj unsuru olarak kullanılması gibi olguları gündeme getirmiştir.

Alanın tamamen piyasa koşullarına terk edilmesiyle birlikte, şiddet ve cinselliğin sınırsızca kullanılarak izleyicilerin istismar edilmesi, haber ve diğer programlarda ortaya çıkan taraflı yayıncılık, kanalların halka karşı sorumluluk bilinci taşımadıklarının açık bir göstergesini oluşturmuştur. Bu durum fiili olarak kanal çokluğunun, ülkede gerçek anlamda çok sesliliği sağlamada yeterli olmadığını göstermiştir. Söz konusu gelişmeler yaşanırken, ülke içerisinde yayın yapan kanalların bir genelgeyle kapatılması ve uydu yoluyla dışarıdan yayın yapan kanalların genelge kapsamı dışında bırakılması ise yeni bir tartışmayı başlatmıştır.

1993 yılında Anayasa'nın 133. maddesinde yapılan bir değişiklikle, hukukî durumla fiilî durum arasında uyum sağlanmaya çalışılmıştır. 10 Temmuz 1993 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren kanunla, 'radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir' hükmü getirilerek yeni bir kanun çıkarılması karara bağlanmıştır. Böylece kapatılan radyo ve televizyon kanallarının yeniden açılması sağlanırken, bunların kurulup işletilmesiyle ilgili olarak yeni bir kanun çıkarılması istenmiştir. Burada zikredilen kanun ise, 'Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun' adı altında ancak bir yıl sonra 20 Nisan 1994'te çıkartılabilmiş, böylece yayıncılık alanındaki kuralsızlık, kaos ve kargaşaların önlenmesi amaçlanmıştır.

Yeni kanunla fiili durum yasal bir platforma taşınarak, devletin iletişim alanına müdahalesi 'kamu yararı' çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sonuçta radyo ve televizyon yayınlarını özel olarak düzenleyen bu kanunla, eski başıbozukluk ve kuralsızlıklar bir dereceye kadar önlenmekle birlikte, bir süre sonra RTÜK'ün ekran karartma cezaları kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

6. Sonuç

İletişim alanındaki gelişmelerin siyasal, ekonomik ve teknolojik değişimlere paralel bir seyir izlediği bugün için kabul edilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Batı Avrupa'da 1980'li yıllarda teknolojik gelişmelerin öncülük ettiği yeni süreç, beraberinde getirdiği siyasal ve ekonomik politikalarla birlikte iletişim sistemi üzerinde köklü değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Uydu yayıncılığı ve kablo teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler kaçınılmaz olarak medya sistemlerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Diğer yandan devletin küçültülmesi, özelleştirme hareketleri gibi neo-liberal politikaların uygulanması ise, mevcut kamusal kanalların bir kısmının özelleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Dolayısıyla yukarıda belirtilen gelişmeler Batı Avrupa toplumlarında karma sistemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece bir yandan kamusal kanallar yayınlarını sürdürürken, diğer yandan da ticari-özel kanallar birer birer açılmaya başlamıştır. Frekansların kıt olması, yayınlarda kamu yararının gözetilmesi gerekliliği, endişe ve korku ile yayınların süreklilik ve tutarlılığının sağlanması gibi gerekçeler ise, radyo-televizyon alanında alanın gözetim ve denetimini sağlayan kurulların oluşturulmasına neden olmuştur. Sonuç olarak ITC ve CSA gibi düzenleyici kurullar ortaya çıkmıştır.

Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmelerin benzerleri, Batı Avrupa medya sisteminin bir uzantısı olan Türkiye'de de yaşanmıştır. 1980'li yılların ardından uygulanmaya çalışılan neo-liberal politikalar Türk medya sistemi üzerinde de köklü değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle basın dışı sermayenin basın alanına kanalize olması ve geleneksel gazeteci ailelerin alan dışına itilmesi ile başlayan süreçle birlikte, 1990 yılında radyo-televizyon alanındaki devlet tekeli, Batı Avrupa ülkelerine benzer şekilde kırılmıştır. Burada ortaya çıkan en büyük fark ise, Batı Avrupa hükümetlerinin teknolojik gelişimlere ve yeni sürece ayak uydurmaya çalışmakla birlikte; yeni oluşum içerisinde yerli sanayilerini teşvik için 'korumacı politikalar' oluşturmaları olmuştur. Türkiye ise, yeni oluşum içerisinde yerli sanayini oluşturmadığı için, kaçınılmaz olarak ithal ekipman ve altyapı malzemelerine dayalı bir değişim süreci yaşamıştır.

Kaynakça

- Aziz, Aysel (1999). *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı*. Ankara: TRT Yayınları.
- Blumler, G. Jay (1994a). "Public Service Broadcasting Before The Commercial Deluge." *Television and The Public Interest: Vulnerable Values in West European Broadcasting*. Blumler G. Jay (der.) içinde. London: Sage Publications:7-21.
- Blumler, G. Jay (1994b). "Vulnerable Values at Stake." *Television and The Public Interest: Vulnerable Values in West European Broadcasting*. Blumler G. Jay (der.) içinde. London: Sage Publications:22-42.
- Çaplı, Bülent (1995). *Televizyon ve Siyasal Sistem*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çölaşan, Emin (1984). *12 Eylül: Özal Ekonomisinin Perde Arkası*. İstanbul:Milliyet Yayınları.
- Dyson, Kenneth ve Humphreys, Peter (1988a). "Regulatory Chance in Western Europe:From National Cultural Regulation to International Economic Statecraft." *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*. Kenneth Dyson, Peter Humphreys, Ralph Negrine ve Jean P. Simon (der.) içinde. London: Routledge: 92-160.
- Dyson, Kenneth ve Humphreys, Peter (1988b). "The Context of New Media Politics in Western Europe." *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*. Kenneth Dyson, Peter Humphreys, Ralph Negrine ve Jean P. Simon (der.) içinde. London: Routledge: 1-61.
- Dyson, Kenneth (1988). "The Debate about The Future of Broadcasting: An Ananlysis." *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*. Kenneth Dyson, Peter Humphreys, Ralph Negrine ve Jean P. Simon (der.) içinde. London: Routledge: 62-91.
- Hearst, Stephen (1994). "Broadcasting Regulation in Britain." *Television and The Public Interest: Vulnerable Values in West European Broadcasting*. Blumler G. Jay (der.) içinde. London: Sage Publications: 61-78.
- İşık Metin (2002). *Dünya ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Keane, John (1992). *Medya ve Demokrasi*. Çev. Haluk Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Koloğlu, Orhan (1994). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McQuail Denis v.d. (1992). "A Fremewok for Analysis of Media Change in Europe in The 1990's." *Dynamics of Media Politics*. Caren Siune ve Wolfgang Truetzschler (der.) içinde. London: Sage Publications: 8-25.
- Nebiler, Halil (1995). *Medyanın Ekonomi Politikği*. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Negrine, Ralph (1988). "New Media in Britain:Is There a Policy?" *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*. Kenneth Dyson, Peter Humphreys, Ralp Negrine and Jean Paul Simon (der.) içinde. London: Routledge:223-250.
- Palmer, Michael ve Mazzoleni, Gianpietro (1994). "The Building of Media Empires." *Dynamics of Media Politics*. Caren Siune ve Wolfgang Truetzschler (der.) içinde.London: Sage Publications:26-41.
- Pember, Don R. (1987). *Mass Media Law*. Dubique: C. Brown.
- Siebert S. Fred v.d. (1963). *The Four Theories of The Press*. Urbana: Universty of Illinois Press.
- Simon, J. Paul (1988). "New Media Policies and The Politics of Central- Local Relations in France." *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*. Kenneth Dyson, Peter Humphreys, Ralp Negrine ve Jean P. Simon (der.) içinde London: Routledge: 161-184.
- Şahin, Haluk (1991). *Yeni İletişim Ortamı Demokrasi ve Basın Özgürlüğü*. İstanbul: Basın Konseyi Yayınları.
- Weisengberg, Siegfried (1992). *Journalistik:Therie und Praxis Aktueller Medienkommunikation*. Opladen: Westdeutscher Verlag.